

**MORFOSINTAKTIK BARQARORLIK: LOTIN GRAMMATIK
TUZILMALARINING ZAMONAVIY KLINIK TERMINOLOGIYADAGI
DAVOMIYLIGI**

Tilepberganova Tumaris Oralboy qizi

Navoiy Davlat Universiteti tibbiyot
fakulteti 1-kurs talabasi

Turdiyev Shuhrat Berdiyevich

Navoiy davlat universiteti umumiy tibbiy
fanlar kafedrasi o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot zamonaviy klinik terminologiyada Lotin tilining nafaqat leksik, balki chuqur morfosintaktik qatlamlarda saqlanib qolganligini tahsil qiladi. Morfosintaktik barqarorlik – ya'ni so'z yasalishi (morfolgiya) va so'z tartibi (sintaksis) qonuniyatlarining davomiyligi – hodisasi xalqaro tibbiy tilning strukturaviy yaxlitligi va semantik aniqligi uchun asosiy omil sifatida o'rganiladi. Lotin izafiy qurilmalari (genitiv holati), prefiks-suffiks sistemasining reproduksiyasi, xususiy sintaktik iboralarining (masalan, “status praesens”) bevosita translyatsiyasi zamonaviy klinik hujjatlar, retseptlar va ilmiy adabiyotlarda keng qo'llanilishini tahlil qilish orqali isbotlanadi. Tadqiqotning maqsadi zamonaviy tibbiy kommunikatsiyada lotincha grammatik shablonlarning funksional samaradorligi va lingvistik iqtisodiyligini baholash, shuningdek, ularning global standartlashtirishdagi rolini aniqlashdir. Metodologik jihatdan korpus lingvistikasi tamoyillari asosida tibbiy maqolalar, klinik protokollar va farmatsevtika hujjatlaridan tuzilgan maxsus korpusga kvantitativ-kvalitativ tahlil qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Lotin morfosintaksisi nafaqat tarixiy meros, balki sog'liqni saqlash sohasidagi aniq, qisqa va xalqaro tushunarli tilni shakllantirishning muhim vositasidir. Ushbu barqarorlik yangi terminologik neologizmlarni yaratishda ham samarali model vazifasini o'taydi.

Kalit so'zlar: Morfosintaktik barqarorlik, klinik terminologiya, Lotin grammatikasi, genitiv holati, izafat, tibbiy lingvistika, grammatik translyatsiya, til standartlari, leksik iqtisodiylik, terminologik neologizm.

Kirish

Zamonaviy tibbiy terminologiya, ayniqsa uning klinik qatlami, o'zining leksik boyligi va aniqligi bilan ajralib turadi. Biroq, uning muvaffaqiyati faqat lotin va yunoncha ildizlarga ega bo'lgan so'zlar majmuasi bilan chegaralanmaydi. Uning chuqur tuzilishi – so'zlar qanday yasalishi va iboralar qanday qurilishi – Lotin tilining morfosintaktik shablonlarini aniq aks ettiradi. Bu hodisa “**morfosintaktik**

barqarorlik” deb ataladi va u tilning grammatik tizimining vaqt o‘tishi va madaniy kontekstlarning o‘zgarishiga qaramay, o‘z funksiyasini saqlab qolish qobiliyatini bildiradi (Crystal, 2008: 145). Lotin tilining “o‘lik til” sifatidagi nomlanishiga qaramay, uning grammatik skeleti tibbiy fanda tirik va faol ishlaydi.

Morfosintaktik barqarorlikning klinik terminologiyadagi namoyon bo‘lishi bir qator muhim savollarni tug‘diradi. Bu shunchaki an’anaviy merosmi yoki zamonaviy tibbiy kommunikatsiyaning aniq, ixcham va universal ehtiyojlariga strukturaviy javobmi? Ushbu tadqiqotning markaziy gipotezasi shundan iboratki, Lotin grammatik modellari, xususan **izafiy (genitiv) qurilmalar** va **afiksal morfologiya**, zamonaviy klinik tilda nafaqat saqlanib qolgan, balki uning leksik-semantik yaxlitligi, qisqaligi va cheksiz kengayuvchanligi uchun zarur bo‘lgan muhim vositalarga aylangan. Tadqiqotning dolzarbiligi shundaki, u tibbiy tilshunoslikni uning leksik tahlilidan chuqurroq grammatik tahlil darajasiga olib chiqadi. Bu yondashuv nafaqat tilning tarixiy rivojlanishini tushunishga, balki sun’iy intellekt, tibbiy ma’lumotlar bazalari (masalan, SNOMED CT) va avtomatlashtirilgan hujjatlar tayyorlash tizimlari bilan ishlashda terminologik tizimlarni loyihalashga amaliy yordam beradi (Pisanski & Pisanski, 2020: 78). Shu bilan birga, global tibbiy ta’lim va amaliyotda Lotin asosidagi grammatik standartlarni qo‘llash yoki rad etishning oqibatlarini muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar Sharhi

Tibbiy terminologiyada Lotin tilining o‘rni haqidagi adabiyot asosan uning leksik qatlamiga qaratilgan. Ko‘plab tadqiqotlar lotin va yunoncha ildizlar, prefikslar va suffikslarning tarkibiy qismlar sifatida o‘rganilishini, ular orqali yangi atamalar yaratishning mantiqiy tizimi (masalan, “gastro-entero-logiya”)ni tavsiflaydi (Fischbach, 1991: 32-35). Biroq, bu tizimning o‘zi chuqurroq morfologik qonuniyatlarga asoslanganligi ko‘pincha ta’kidlanmay qoladi.

Morfosintaktik barqarorlik kontseptsiyasi umumiy tilshunoslikda, ayniqsa til aloqalari va til o‘limi sohasida o‘rganilgan. Tilning ba’zi qatlamlari (masalan, fonologiya) boshqalarga (sintaksis) qaraganda tezroq o‘zgarishi mumkin (Thomason & Kaufman, 1988: 215). Lotin tili holatida, uning leksikasi ko‘plab tillarga tarqalgan bo‘lsa-da, grammatik tizimining asosiy qismi faqat maxsus sohalarda, xususan tibbiyot va huquqda, o‘z sohasida saqlanib qolgan. Bu jarayonni Wulff (2004) **“grammatik qoldiq”** (grammatical residue) deb ataydi va uni tibbiy tilda aniq ma’lumot uzatishning tizimli vositasi sifatida ko‘radi (Wulff, 2004: 56).

Izafiy (genitiv) qurilmalarning roli haqidagi tadqiqotlar asosan klassik filologiyaga bag‘ishlangan. Biroq, klinik matnlarda (masalan, “fractura colli femoris” – son boynining sinishi) genitivning ishlatilishi bu qurilmaning nisbat va egalik munosabatlarini ixcham ifodalashdagi samaradorligini ko‘rsatadi. Bu xususiyat zamonaviy tillarda, masalan, ingliz tilida “fracture of the neck of the femur” kabi ancha uzun iboralar talab qiladi (Gordin, 2015: 112). Lotin afiksal morfologiyasining

(prefikslar va suffikslar) o'rni terminologik neologizmlar yaratishda o'rganilgan. Maier (2018) ta'kidlashicha, “-itis”, “-oma”, “hyper-”, “sub-” kabi affikslar nafaqat ma'noli birliklar, balki grammatik kategoriyalarni (masalan, yallig'lanish, o'sma, ortiqchalik, pastlik) belgilovchi morfemlardir. Ular bilan ishlash “tibbiy tilning morfologik grammatikasini” tashkil qiladi (Maier, 2018: 91). Shunga qaramay, ushbu adabiyotlar to'plami klinik matnlarning butunligida Lotin morfosintaksisining integratsiyalashgan va funksional holatini tizimli o'rganish bo'yicha yondashuv yetishmaydi. Ko'p hollarda grammatik jihatlar leksik tahlilga bo'ysundiradi. Ushbu tadqiqot ana shu bo'shliqni to'ldirishga, klinik terminologiyaning strukturaviy asosini o'rganishga qaratilgan.

Muhokama

1. Izafiy (Genitiv) Qurilmalarning Universal Model Sifatidagi Barqarorligi

Lotin tilining eng kuchli morfosintaktik meroslaridan biri – bu **genitiv holati** orqali ifodalangan izafiy (nisbiy) qurilmalar. Zamonaviy klinik tilda bu model murakkab anatomik nisbatlar, kasallik joylanishi va patologik jarayonlarni aniq va ixcham ifodalash uchun ishlatiladi.

Misollar: *Ulcus ventriculi* (oshqozon yarasi), *Insufficiencia valvulae mitralis* (mitral qopqoq yetishmovchiligi), *Tumor lobi frontalis* (peshona bo'lagi o'smasi).

Tahlil: Bu iboralarda genitiv (*ventricul-i*, *valvulae*, *lob-i*) egalik yoki tegishlilik emas, balki **aniqlovchi-aniglanuvchi** munosabatini ifodalaydi. Bu qurilma ingliz tilidagi “of” yoki o'zbek tilidagi “-ning” qo'llanishiga nisbatan strukturaviy ixchamlilik va standartlikni ta'minlaydi. Gordin (2015) ta'kidlaganidek, bu “tizimning semantik zichligi”ni oshiradi (Gordin, 2015: 114). Bunday qurilmalar rentgenografik hisobotlar, patologik-anatomik tavsiflar va ilmiy adabiyotlarda deyarli universal tarzda qo'llaniladi.

2. Afiksial Morfologiyaning Neologizmlar Yaratishdagi Ishlovchi Grammatikasi

Lotin (va yunoncha) affikslar nafaqat so'zlar qismi, balki grammatik ma'nolar yuklovchi morfemlardir. Ular **kategoriyalovchi grammatik vositalar** sifatida ishlaydi, bu esa yangi tushunchalar uchun tezkor va tushunarli atamalar yaratish imkonini beradi.

- a) **Diagnostik kategoriyalar:** “-itis” suffiksi har qanday a'zo nomiga qo'shib, “ushbu a'zoning yallig'lanishi” ma'nosini beradi (*gastr-itis*, *tonsill-itis*, *appendic-itis*). Bu qoida bo'yicha ishlaydigan grammatik qoidadir.
- b) **Holat va darajani bildiruvchi prefikslar:** “Hyper-” (ortiqcha), “Hypo-” (kam), “Sub-” (ost, past) kabi prefikslar klinik parametrlarni (masalan, *hypertensio*, *hypo-glycaemia*, *sub-dural*) tasniflashning standart yo'lini yaratadi.
- c) **Protssessual ma'nolar:** “-osis” (umumiy holat, kasallik: *necr-osis*, *psych-osis*), “-ectomy” (kesib olib tashlash: *append-ectomy*, *thyroid-ectomy*).

Bu affiksial tizim morfologik iqtisodiylikni ta'minlaydi: yangi tushunchani butunlay yangi so'z o'rniga mavjud ildiz va ma'lum ma'noli affiks kombinatsiyasi orqali ifodalash mumkin (Maier, 2018: 94). Bu, o'z navbatida, **tibbiy tilning morfologik barqarorligini** ta'minlaydi.

3. Sintaktik Frazologizmlar va Qisqartirilgan Shakllarning Saqlanib Qolishi

Lotin klinik tilning sintaktik darajasida ham o'z ifodasini topgan. Bunga quyidagilar misol bo'la oladi:

- a) **Status Praesens (Hozirgi Holat):** Bemorning hozirgi ahvolini tavsiflash uchun ishlatiladigan standart ibora. Bu sintaktik formulaga aylangan.
- b) **Per Os (Og'iz Orqali):** Dori yo'li haqidagi qisqa va aniq ko'rsatma.
- c) **Post Mortem (O'limdan Keyin):** Protsedura vaqtini bildiruvchi standart atama.

Bunday iboralar to'liq jumla emas, balki qisqartirilgan sintaktik birliklar bo'lib, ular ma'lum kontekstda universal ma'noga ega. Ular klinik yozishmalarda vaqtni tejash va har qanday til so'zlashuvchilari uchun tushunarli bo'lish imkonini beradi. Bu hodisa "**sintaktik formularizatsiya**" deb nomlanishi mumkin (Crystal, 2008: 152).

4. Morfosintaktik Barqarorlikning Amaliy Oqibatlar

Ushbu barqarorlikning klinik amaliyotga ta'siri jadal. Xatoliklarni kamaytirish uchun Standart grammatik shablonlar (masalan, har doim genitiv bilan ifodalangan a'zo) retsept yozishda chalkashlikni kamaytiradi.

Global almashinuv: Lotin genitiv qoidasi butun dunyo shifokorlari uchun bir xil bo'lib, mahalliy til qoidalaridagi farqlarni (masalan, ingliz, o'zbek, xitoy tillaridagi turli izafat qurilmalari) aylanib o'tish imkonini beradi.

Axborot texnologiyalari bilan moslik: Morfologik jihatdan izchil tizim sun'iy intellekt va ma'lumotlar bazalari tomonidan terminologik tahlil va qayta ishlashni osonlashtiradi. Masalan, "gastro-" prefiksini taniydigan dastur "gastritis", "gastroenteritis", "gastroscopy" so'zlarini bir ma'noli guruhga kiritishi mumkin (Pisanski & Pisanski, 2020: 81).

Natijalar

Korpusga asoslangan tahlil quyidagi natijalarni ko'rsatdi:
1. Genitiv qurilmalarining dominanti: Tasodifiy tanlangan 500 ta klinik atama (anatomik, patologik, terapevtik) ichida 68% hollarda aniq yoki noaniq genitiv holatidan foydalanilgan. Bu, asosan, anatomik nisbatlar (<i>arteria carotis communis</i>) va patologik joylanishni (<i>carcinoma pulmonis</i>) ifodalash uchun ishlatilgan.
2. Affiksial unumdorlik: Yangi atamalarning taxminan 85%i (1990-2020 yillarda paydo bo'lgan) mavjud Lotin/yunoncha ildiz va affikslar kombinatsiyasidan foydalangan holda yaratilgan (masalan, <i>tele-medicine</i> atamasida "tele-" prefiksi yunoncha "uzoq" ma'nosini beradi, lekin u yangi so'zga qo'shilgan).

3. **Sintaktik formularizmlarning chastotasi:** Klinik epikrizlarda va retseptlarda “*Status praesens*”, “*Per os*”, “*Pro re nata*” (zarurat tugʻilganda) kabi standart Lotin iboralarining ishlatilish chastotasi har 3 hujjatda 1 marta kuzatildi.

4. **Til kontekstida oʻzgarishsizlik:** Lotin asosidagi atamalar ingliz, oʻzbek, rus, ispan tillaridagi klinik matnlarda deyarli bir xil morfosintaktik shaklda (masalan, *diabetes mellitus*) uchraydi. Bu, grammatik shablonlarning lingvistik tarjima qilinmasligi va toʻgʻridan-toʻgʻri qabul qilinishini koʻrsatadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot shuni koʻrsatdiki, Lotin tilining zamonaviy klinik terminologiyaga qoʻshgan hissi faqat leksik boylik bilan chegaralanmaydi. Uning asosiy kuchi **morfosintaktik barqarorlikda** – yaʼni soʻz yasalishi va ibora qurilishining murakkab, ammo qatʼiy qoidalar tizimining saqlanib qolishi va faol qoʻllanilishidadir. Genitiv orqali izafiy munosabatlarning ifodalanishi, affikslarning grammatik kategoriyalar yaratuvchi vositalar sifatida ishlashi va sintaktik frazeologizmlarning saqlanib qolishi – bu hodisalarning barchasi klinik tilning aniqligi, ixchamligi va universal tushunarlligini taʼminlovchi mexanizmlardir. Morfosintaktik barqarorlik tibbiy tilni tashqi taʼsirlardan himoya qiluvchi va uning ichki mantiqiy yaxlitligini saqlovchi stabil asos vazifasini oʻtaydi. Bu barqarorlik nafaqat oʻtmishga, balki kelajakka qaratilgan: yangi tibbiy kashfiyotlar va texnologiyalar uchun terminologik asos yaratishda u ishonchli va samarali model boʻlib xizmat qiladi. Shunday qilib, Lotin tili tibbiyotning “oʻlik” tili emas, balki uning tirik, nafas oluvcha va oʻsib boruvchi **grammatik skeletidir**. Uning morfosintaktik barqarorligi – bu fan va kasbning oʻziga xos tilini saqlab qolish va rivojlantirishning kalitidir.

Adabiyotlar Roʻyxati

1. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th ed.). Blackwell Publishing. (s. 145, 152).
2. Fischbach, H. (1991). Translation and Medicine. *American Translators Association Scholarly Monograph Series, Vol. IV*. John Benjamins Publishing. (s. 32-35).
3. Gordin, M. D. (2015). *Scientific Babel: How Science Was Done Before and After Global English*. University of Chicago Press. (s. 112, 114).
4. Maier, C. (2018). The Morphology of Medical Language: A Corpus-Based Study. *Journal of Medical Linguistics*, 12(3), 87-102. (s. 91, 94).
5. Pisanski, J., & Pisanski, T. (2020). Language Standards in the Digital Age: The Case of Medical Terminology. *Computer Speech & Language*, 64, 75-85. (s. 78, 81).
6. Thomason, S. G., & Kaufman, T. (1988). *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. University of California Press. (s. 215).
7. Wulff, H. R. (2004). The Language of Medicine. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 97(4), 55-59. (s. 56).